

PLÁNY PÉČE O CHKO V GRUZII

JINDŘICH CHLAPEK, JIŘÍ FLOUSEK, MICHAEL HOŠEK

Pokud je česká ochrana přírody někde činná v mezinárodní rozvojové pomoci, pak je to v Gruzii. Tato pomoc se týká konkrétně zvyšování kapacit velkoplošných chráněných území, především kategorie chráněná krajinná oblast. V následujícím textu čtenáři předkládáme dosavadní výsledky a zároveň otázky k zamyšlení.

Mgr. JINDŘICH CHLAPEK

Na Správě CHKO Jeseníky pracuje od roku 1998, zaměřuje se na management a managementové plánování ve zvláště chráněných územích, od roku 2012 člen týmu působícího v oblasti přípravy plánů péče v chráněných územích v Gruzii.

RNDr. JIŘÍ FLOUSEK, Ph.D.

Od roku 1981 pracuje na Správě Krkonošského národního parku ve Vrchlabí – na různých pozicích útvaru ochrany přírody, zodpovědných za směřování ochrany přírody v Krkonoších, přípravu plánů péče o národní park, koordinaci výzkumu atd., po celou dobu však především jako zoolog věnující se ekologii obratlovců.

ING. MICHAEL HOŠEK

Působil více než deset let na AOPK ČR, kde byl odpovědný za praktickou implementaci evropské legislativy a dokumentaci ochrany přírody včetně sledování jejího stavu (monitoringu), dále také na MŽP. Pracuje ve vlastní firmě DHP Conservation, s.r.o., je konzultantem v mezinárodních projektech, členem Rady Světového svazu ochrany přírody (IUCN), členem Rady EUROPARC Federation a koordinátorem české sekce EUROPARC Federation.

První impuls pro česko-gruzínskou spolupráci v oblasti ochrany přírody přinesla v květnu 2011 schůzka ministrů životního prostředí České republiky a Gruzie, z níž vzešlo společné prohlášení, které mimo jiné posiluje dvoustrannou spolupráci v oblasti ochrany biodiverzity, změny klimatu a plnění mnohostranných dohod o životním prostředí. Ve stejném roce stvrdily zájem o podobné bilaterální aktivity uzavřením memoranda o spolupráci také partnerské organizace AOPK ČR a Agentura pro chráněná území v Gruzii (Agency of Protected Areas of Georgia - APA). Tyto formální dohody poskytly základ pro rozvojový projekt k přípravě plánu péče v chráněné krajinné oblasti (CHKO) Tušsko (region Kacheti, okres Achmeta), jehož patronem byla Česká rozvojová agentura (ČRA). Projekt byl svěřen AOPK ČR společně se Správou KRNP. Je důležité předestlat, že kategorie chráněných území Gruzie jsou plně inspirovány klasifikací IUCN. Jinými slovy to znamená, že národní parky (dále jen NP) jsou zpravidla ze tří čtvrtin nedotčená území, zatímco CHKO jsou území obývaná, člověkem v minulosti podstatně pozměněná a zároveň stále využívaná. V praxi tak v podstatě ve všech třech následujících případech dochází k tomu, že v jednom

souvislém území jsou méně dotčené části vyhlášeny jako NP (popřípadě rezervace) a části pozměněné jako CHKO. Odlišnosti, které bychom u nás ošetřili v rámci jednoho kompaktního území zonací, tak řeší v Gruzii u velkoplošných chráněných území samostatnými kategoriemi.

Významným aspektem je také odpovědnost za jednotlivé kategorie. Zatímco všechny NP a rezervace jsou spravovány centrálně APA (správy území jsou jejími pobočkami), CHKO jsou ve správě příslušné místní samosprávy. Zpočátku se nám tento systém nezdál praktický, protože generuje dvě správy (jednu pro NP a jednu pro CHKO) v jednom souvislém území. Tím vzniká systém často problematické sdílené péče, kterou provází kompetice o odpovědnost a zároveň práva v území. Na druhou stranu je potřeba poznamenat, že po více než šesti letech zkušeností oceňujeme u CHKO přímou vazbu na samosprávu. I když gruzínská reprezentace obecně deklaruje snahu státní a veřejnou správu decentralizovat, faktické kroky vedou opačným směrem. A vyhlášení CHKO je v podstatě jediným nástrojem ochrany přírody, který dává odpovědnost za území do rukou představitelů místních komunit. Zatímco kategorie NP je v Gruzii zavedená (naleznete tam 10 vyhlášených NP), CHKO

Jarní aspekt ve vesničce Magharoskari (oblast Pshavi). Foto Jiří Flousek

Vesnice Zeda Chkhutuneti ve vyhlášené CHKO Machakheli. Hory v pozadí už jsou na území Turecka. Foto Michael Hošek

je kategorie nová. Doposud byla vyhlášena jen CHKO Tušsko (2012), v přípravě je CHKO Aragvi (region Mtskhetha-Mtianeti) a CHKO Machakheli (autonomní region Adžárie). Ve všech třech oblastech jsou čeští experti činní. V podstatě si vybudovali pověst specialistů na plánování a implementaci opatření v CHKO v Gruzii.

TUŠSKO

Severovýchodní Gruzie na hranici s Čečenskem a Dagestánem, území sevřené hřebeny Velkého Kavkazu s vertikálním rozpětím 1 490–4 492 m n. m., se nachází pouhých 200 km od hlavního města Tbilisi. Od gruzínského vnitrozemí je území odříznuto hlavním kavkazským hřebenem s nejnižším sedlem ve výšce nepatrně přesahující 2800 m n. m.

Gruzínská legislativa věnující se ochraně přírody, zejména její základní zákon o systému chráněných území z roku 1996, založila svůj přístup k územní ochraně na moderních základech kategorizace Mezinárodní unie pro ochranu přírody (IUCN) – státní přírodní rezervace s lidskou činností přímo nedotčenou přírodou a národní parky odpovídají kategoriím I resp. II, chráněná krajina kategorií V a tak dále. S tímto přístupem vyhlásila gruzínská vláda v roce 2003 skutečný propletenec tří kategorií chráněných území v oblasti Tušska – Národní park Tusheti (76 004 ha), Státní přírodní rezervaci Tusheti (10 881 ha) a Chráněnou krajinu Tusheti (31 517 ha) – vše pod jednotným názvem Chráněná území Tusheti (Tusheti Protected Areas, TPA) s celkovou výměrou úctyhodných 118 319 ha. Správa

prvních dvou kategorií leží na bedrech národní agentury APA (se sídlem v Tbilisi) a jejího místního pracoviště – Správy TPA, a od roku 2012 v nich platí v pořadí již druhý plán péče zpracovaný gruzínskou nevládní organizací NACRES. Agentura APA má na starosti všechna chráněná území v Gruzii, existuje však jedna výjimka – a tou je právě Chráněná krajina Tusheti (TPL), obdoba naší chráněné krajinné oblasti. Ta spadá pod regionální samosprávu okresu Achmeta, jehož stejnojmenné sídlo leží mimo Tušsko na jižním úpatí Kavkazu.

Jedinečný charakter a kulturní a přírodní hodnoty Tušska určuje řada fenoménů: vysokohorská geomorfologie s horskými štíty a hřebeny, ledovcovými kary a údolími, hlubokými stržemi a soutěskami. Harmonická krajina s mozaikou vesniček a drobných sídel, rozsáhlých lesů, malých políček, luk a pastvin. Kulturní dědictví regionu s jedinečnou architekturou a tradicemi úzce souvisí s místní pasteveckou kulturou. Pestrost stanovišť začíná u horských lužních lesů a pokračuje květnatými loukami, reliktními bory a subalpínskými březovými a rododendronovými křovinami a končí alpskými a subniválními biotopy. Vysoká je tak i druhová rozmanitost s mnoha endemickými druhy rostlin a živočichů, vzácnými kopytníky a velkými dravci a šelmami, ale i agrobiodiverzita s endemickými varietami zemědělských plodin a domácích zvířat. K uchování těchto hodnot dosud přispívala obtížná dostupnost celého regionu – pro vozidla po jediné obtížné sjezdové nebezpečné silnici.

Obývaná a využívaná část Tušska je však

ohrožena řadou faktorů. Dominuje tu nadměrná pastva, její nerovnoměrné rozložení a koncentrace v okolí sídel a následné problémy s plošně velmi rozsáhlou erozí. Tradiční způsob pastvy, racionálně využívající celou plochu území se stády ovcí rotujícími na pastvinách od nižších poloh až po hřebenové partie, zde přežíval ještě 40 let po vzniku Sovětského svazu. Až v polovině 50. let minulého století pronikla kolchozní nařízení i sem, tradiční rozdělení území do historických samosprávních celků (tzv. *temi*) bylo „zrušeno“ a nahrazeno jednotně vymezenými plochami s nadiktovaným množstvím ovcí (vyšším než bylo pro pastviny únosné) a s nařízenou produkcí. Návrat k tradicím se ale po pádu sovětské říše již nekonal.

Značným problémem pro malebnost zdejší krajiny a hlavně pro dosud čisté životní prostředí byly v době přípravy plánu péče volně ukládané odpady a vypouštěné odpadní vody z domácností, jejichž bezpečná likvidace, skládkování a čištění však nejsou systematicky řešeny v celé Gruzii. Opomenout nelze ani problémy se znečištěním zdrojů pitné vody způsobeným hospodářskými zvířaty, zanedbanou infrastrukturou, ilegální těžbou dřeva či pytláctvím. Všichni Tušové, kteří se k problémům vyjadřovali, rovněž zmiňovali minimální nebo úplně scházející komunikaci ze strany okresních úřadů a zejména správy zdejšího chráněného území.

CESTA K PLÁNU PÉČE

Přestože nelze opominout významnou pomoc pracovníků okresu Achmeta a obou správ, celý dokument by nevznikl bez zásadního přispění místních obyvatel. Právě rozhovory s desítkami místních Tušů různých profesí a několik společných veřejných setkání poskytly vedle vlastních terénních šetření podklady, na nichž mohl být plán péče postaven.

Vedle hodnot území jsou si místní lidé velmi dobře vědomi i rizik, nebude-li rozvoj usměrňován. Jako typická ilustrace může sloužit vyjádření jednoho z pastevců: „*Víme, že turisté nám přinášejí peníze, které tu pro život potřebujeme, ale nechceme dopadnout jako Svanetie*“ (atraktivní a turisty snad nejhojněji navštěvovaná horská oblast v Gruzii).

Plán péče je zpracován pro zákonem dané šestileté období (2014–2019) a jeho struktura obecně odpovídá doporučením metodiky IUCN. V deseti kapitolách přináší

základní informace o území, charakterizuje jeho kulturní a přírodní hodnoty, stanovuje základní cíle, analyzuje problémy a ohrožení a navrhuje celou řadu opatření k jejich řešení. Vzhledem k nezkušenosti personálu správy chráněné krajinné oblasti s prací s plánem péče jsou důležitou součástí dokumentu indikátory, s jejichž pomocí by mělo být plnění plánu péče sledováno. Nejdůležitější a samozřejmě nejvíce diskutovanou byla kapitola věnovaná úkolům a doporučeným opatřením, která by měla být plněna v době platnosti plánu péče, u řady z nich však i s časovým přesahem do dalších období. Opatření jsou rozdělena do ucelených tematických okruhů a řeší tradiční udržitelné využívání území, rozvoj sídel, turistickou infrastrukturu, ochranu biodiverzity a krajiny, chod a funkce Správy TPL.

Důležitou součástí plánu péče je návrh zonace, který vychází z přírodních hodnot území i z jeho dlouholetého využívání místními obyvateli a bere v úvahu rovněž existenci sousedního národního parku a státní přírodní rezervace. Protože zákony jednotlivé funkční zóny chráněné krajiny (kategorie V) neupravují, na rozdíl třeba od národních parků (kategorie II), mohly být definovány volně, podle uvážení. Vymezeny byly nakonec čtyři zóny – 1. zóna přísné ochrany (13,3 % plochy TPL, původní lesy, alpské skály, skalnaté strže), 2. zóna tradičního využívání (86,1 %, louky, pastviny a tradičně využívané lesy), 3. zóna kulturně historická (0,3 %, sídla se zachovalou architekturou) a 4. zóna udržitelného rozvoje (0,3 %, novodobě upravená sídla a jejich okolí).

Pro každou z nich byly navrženy základní cíle a doporučena „pravidla hry“, včetně povolených a zakázaných činností. První zóna je určena především k ochraně a výzkumu nejceněnějších přírodních hodnot a pro její vymezení jsme využili především znalosti o rozšíření dvou ohrožených druhů kopytníků – kozorůžce dagestánského (*Capra cylindricornis*) a kozy bezoárové (*Capra aegagrus*) – současně však i „dešťníkových“ druhů pro řadu cenných biotopů a dalších druhů živočichů a rostlin v regionu. Jiné využitelné informace o výskytu a plošném rozšíření vzácných druhů a přírodních stanovišť pro tušský region neexistují, neboť dosud nebyla provedena ani základní inventarizace. Na druhou stranu jsou hodnotné partie se zachovalými přírodními komplexy poměrně snadno vymezitelné díky těžko přístupným geomorfologicky

výrazným stržím a hlubokým srázným údolím.

A JAK DÁLE?

Připravit během jediného roku plán péče o naprosto neznámé území s minimem dostupných informací a přes značnou jazykovou bariéru bylo rozhodnutí hodně troufalé. Zvláště když plány péče pro naše velkoplošná chráněná území, která známe mnohem lépe, se zpracovávají a projednávají zhruba dva roky. Přesto se ho po pár týdnech strávených v terénu, po řadě průběžných diskusí se všemi partnery a projednávání s obyvateli Tušska, podařilo dotáhnout do zdárného konce.

Díky velmi aktivnímu přijetí plánu péče místní samosprávou a zejména Správou CHKO se ČRA rozhodla na tento projekt navázat podporou konkrétních opatření v plánu péče navržených. A tak zatímco u nás chráníme přírodu před přibývajícími návštěvníky (samozřejmě i pro ně), ukázalo se v Tusheti jako zcela klíčové naopak turistický ruch podpořit. Přisun turistů zabezpečí místním, kteří území opouštějí, alespoň nějaký příjem a bude je motivovat v regionu zůstat, udržovat louky a pastviny, které hostí řadu velmi zajímavých a mnohdy vzácných druhů rostlin i živočichů, a současně zachovávat kulturní tradice a místní architekturu.

Cílem navazujícího „implementačního“ projektu se tak stalo dobudování turistické infrastruktury v podobě podpory oprav dvou mostů a vyznačení páteřních, ale i zajímavých bočních turistických tras

v délce více než 100 km. Dalším výstupem projektu bylo vydání informačního letáku s mapou turistických tras, zmapování místních toponym a vydání knižního turistického průvodce.

Dalším úkolem a výzvou současně bylo navrhnout a pilotně otestovat zpoplatnění vstupu do celého komplexu chráněných území Tusheti. Výnos z první sezóny testovacího provozu informačního bodu nebyl velký, příjem byl založen na dobrovolném příspěvku zahraničních návštěvníků (gruzínská legislativa v současnosti výběr vstupného do chráněných území neumožňuje; jako protislužbu obdrželi návštěvníci informační leták s mapou tras a měli možnost se prostřednictvím WiFi připojit k internetu, což v tomto odlehklém území je vzácnost), ale podařilo se shromáždit cenné zkušenosti.

V budoucnu by prostředky získané ze vstupného, na které jsou přinejmenším západní turisté zvyklí, měly být využity právě na další rozvoj a údržbu základní turistické infrastruktury. Ta by měla přilákat a usměrnit návštěvníky, zlepšit podmínky pro život místních obyvatel, zastavit vysídlování regionu a zvýšit počet těch, kteří by v území žili po celý rok, což se ukazuje jako zcela klíčové pro udržení kulturního dědictví, ale i biologické rozmanitosti zdejších luk. Návrh a rozpracování inventarizace základních složek přírodního prostředí a jednoduchého monitoringu biodiverzity by pak měl pomoci oběma správám (TPA i TPL) k lepší znalosti o území, ke kvalitnějšímu posuzování rozvojových aktivit

Pozdní léto v CHK Tusheti. Vesničku Chigho obývá přes léto jedna rodina, v zimě jen jediný člověk.
Foto Jiří Flousek

a sledování odezvy přírodního prostředí na měnící se podmínky.

Plán péče jako ucelený koncepční dokument přinesl i další, zprvu neočekávaný efekt. Vzhledem k tomu, že Gruzie je zemí, kam z geopolitických důvodů směřuje svou rozvojovou pomoc řada dalších západních zemí, se podařilo řadu klíčových a systémových problémů definovaných v plánu péče začít koncepčně a následně i realizačně řešit právě s pomocí dalších zahraničních donorů.

Například Italové zpracovali velmi detailní architektonické a urbanistické zásady pro stavbu a rekonstrukci domů, Němci rozběhli rozsáhlý projekt zaměřený na optimalizaci pastvy s cílem předejít nadměrné erozi v důsledku lokálního přepásání, Američané realizovali systém sběru a svozu odpadů a chystají se podpořit turismus zřízením informačního centra. Česká rozvojová agentura podpořila projekt Mendelovy univerzity zaměřený na inventarizaci lesů a návrh lesního hospodaření a dále záměr Charity České republiky na rozvoj tradičního pěstitelství zemědělských plodin, především brambor a obilovin, a tím uchování unikátní agrobiodiverzity a s tím spojených tradic kavkazského regionu. Konečně i vybudování centra pro svážení a základní úpravu ovčí vlny by mělo zlepšit možnosti jejího odbytu a tak i ekonomickou situaci pastevců, bez jejichž existence se nedá jedinečná, mnohasetletým osídlením a pastevectvím formovaná tušská krajina a kultura zachovat.

ARAGVI

Další výzvou pro českou ochranu přírody je zpracování plánu péče o nově zřizovanou CHKO Aragvi, která se připravuje na rozloze 998 km². Vedle nemalé rozlohy a velké vertikální členitosti (900–3800 m n. m.) bude hlavním problémem navržení udržitelné a funkční správy chráněného území v situaci, kdy území je tvořeno třemi etniky obývajícími tři údolí – Gudamakari, Pshavi a přední Khevsureti. Tato etnika se musí dohodnout na sdílené správě území, která bude formálně i fakticky koordinována municipalitou Dušeti.

Základním problémem bude přesvědčit dosti svérázné obyvatele této části turismem nezasaženého Kavkazu (např. údolí Gudamakari je odbočkou z frekventované silnice spojující Tbilisi a oblast Kazbegu, oblastí Pshavska a předního Khevsurska prochází cesta, kudy turisté téměř bez zastavení projíždějí do zadního Khevsurska s ikonickým Shatili).

Samotné vybudování fungující správy chráněné oblasti, která by měla vědět, čemu se věnovat a s jakými prioritami, bude významným úkolem a vedlejším efektem zpracování plánu péče. Získat místní obyvatele pro myšlenku chráněného území a akceptování velmi nepatrných omezení bude důležitým úkolem, kterého se v průběhu projednávání tohoto koncepčního dokumentu bude nutně zhostit s citem pro místní mentalitu.

Ekologické či environmentální problémy spočívají v záměru gruzínské vlády využít energetický potenciál řeky Aragvi v podo-

bě série vodních elektráren, v postupném vylidňování některých odlehlejších obcí nebo v poměrně rozvinutém nelegálním lovu zaměřeném mimo jiné na zdejší populaci medvěda.

Důvodem pro vyhlášení chráněných území v Gruzii je v současnosti především snaha zviditelnit oblast pro zahraniční návštěvníky a díky koncepčním plánovacím dokumentům přitáhnout zahraniční donory, jejichž projekty, jsou-li zasazeny do logického a strategického rámce daného koncepčním dokumentem, mají velkou šanci na schválení. Takové projekty by pak měly vést ke zvýšení životní úrovně místních lidí a v případě úspěšné propagace jejich výsledků i k dobré pověsti místní politické reprezentace, což je přirozeným zájmem každého politika na všech úrovních veřejné správy.

MACHAKHELI

V roce 2012 byl na území autonomní oblasti Adžárie vyhlášen NP Machakhela. Do národního parku nebylo začleněno obydlené údolí Machakheli, které bude vyhlášeno v kategorii CHKO v příštím roce. Jedná se o poměrně malé území ze tří stran obklopené lesy národního parku. Stejně jako v ostatních případech však nemá budoucí správce (municipalita Khelvachauri) žádné zkušenosti s praktickou ochranou přírody. Proto jeden z autorů článku (MH) zajišťuje první návrh struktury a náplně budoucí Správy území a zároveň navrhne základní strukturu a obsah plánu péče.

ZÁVĚR

Protože kategorie CHKO a péče o ni (výrazně složitější a aktivnější než o NP) je pro gruzínské partnery stále nová, bude jistě třeba mnoho dalších let k tomu, aby se příslušné správy CHKO dostaly na dostatečnou odbornou a kapacitní úroveň a nepotřebovaly přímou pomoc od zahraničních kolegů. Jednou z dílčích obtíží je stále nejasná metodika pro přípravu plánů péče o gruzínské CHKO. Tu chápeme jako jeden z našich úkolů, tj. dřívější, námi navrženou metodiku revidovat, opět předložit a nechat schválit příslušným ministerstvem jako závaznou. Oproti té české bude jistě administrativně méně náročná a o to více se bude soustředit na obsah, cíle a cesty vedoucí k jejich dosažení.

Luční enklávy v okolí horských vesnic pozvolna pohlcuje les. Vesnička Chirdili, přední Khevsureti.
Foto Jindřich Chlapek